

УДК 94(477.8)

ГУСАК РУСЛАН,

кандидат історичних наук, м. Івано-Франківськ

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА І ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1919-1939 рр.)

У статті охарактеризовано діяльність визначальних інституцій Західної України міжвоєнного періоду - греко-католицької і православної церков, які поряд із впливовими політичними партіями та товариствами помітно вплинули на функціонування тогочасної спільноти, виступали захисниками "українських інтересів", священники брали активну участь у громадському житті й були найбільш прогресивними та освіченими представниками народу.

Ключові слова: церква; католики; Східна Галичина; православні; Західна Волинь; Польська держава; партії; ідеологія.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Актуальність дослідження проблеми взаємовідносин суспільства і церкви в минулому столітті викликана низкою чинників. Налагодження цивілізованих відносин влади із церквою сприяє демократизації суспільства, конструктивному діалогу й співпраці. Практична потреба подолання певної міжконфесійної відчуженості (католик - православний, "західняк" - "східняк") сприяє формуванню засад громадянського суспільства. Незважаючи на різні оцінки, авторитет греко-католицької і православної церков визнавали різні політичні сили та розглядали їх як впливових учасників внутрішньополітичного та міжнародного життя. Діяльність українських церков політичні проурядові партії й організації II Речі Посполитої змальовували як "сепаратистську" й "антидержавну". Радикальні політичні сили (націоналісти й комуністи) нав'язували думку, що церковне керівництво ігнорує інтереси як окремих представників їхньої пастви (русофілів), так і народу - робітників.

У вивченні цих проблем першість закономірно належить західноукраїнським дослідникам. Це ґрунтовні дослідження Л. Алексієвець [1], О. Єгрешія [2], М. Кугутяка [3; 4], О. Красівського [5], М. Литвина, О. Луцького, К. Науменка [6], В. Марчука [7], Н. Коростіль та О. Малярчука [8] і багатьох інших вітчизняних учених. У них на основі широкої джерельної бази комплексно висвітлено державно-політичне, культурно-освітнє, соціально-економічне, духовне відродження західних українців.

На окрему увагу заслуговує новий культурно-просвітницький часопис Прикарпаття - "Світлич", перший примірник якого з'явився наприкінці 2012 року. Засновниками й фундаторами видання стали краєзнавці М. Коломиєць, Б. Яневич, О. Малярчук, а також О. Тебешевська, І. Ткачик, У. Паньо та інші. "Світлич" означає світло та істину [9, с. 4].

Мета статті - охарактеризувати національно-визвольну боротьбу західних українців крізь призму діяльності двох впливових релігійних конфесій краю - греко-католицької і православної церков. **Об'єкт** дослідження - суспільне життя Західної України міжвоєнної доби. **Предмет** - особливості діяльності греко-католицької церкви в Східній Галичині, православної - на Волині, Поліссі, Лемківщині, Холмщині, Підляшші тощо.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок поразки національно-визвольної боротьби українців у 1918-1920 рр. постала Українська Соціалістична Радянська Республіка, контрольована більшовиками з Москви. За умовами Ризького договору 18 березня 1921 р., кордон із Польщею пройшов по Збручу. На території УСРР насаджувалася комуністична ідеологія, яка унеможливила існування будь-яких інших політичних партій. На території Східної Галичини та Західної Волині, які опинилися під польською окупацією з 1919 р., загострилися внутрішні політичні проблеми, що суттєво destabilізували ситуацію.

Правлячі кола Польщі прагнули перетворити анексовані українські землі на невід'ємну частину своєї держави й назвали Східну Галичину "Східна Малопольща". Це історична назва польської Західної Галичини [3, с. 201]. Для реалізації цієї мети скасовано Галицький крайовий сейм та ліквідовано органи місцевого самоврядування. Представники непольської національності масово звільнялися з керівних адміністративних посад. Службовці, які з політичних мотивів відмовилися присягати на вірність Польщі, усувалися з державного апарату. Українці не виконували розпоряджень польської адміністрації, а місцеві політичні партії демонстративно визнавали еміграційний уряд Є. Петрушевича, який вимагав від Антанти визнання незалежності Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Польський уряд докладав чималі зусилля для того, щоб за допомогою міжнародної дипломатії домогтися визнання анексії всієї Галичини. На Паризькій мирній конференції, яка відбулась 28 червня 1919 р., держави Антанти зобов'язали Польщу гарантувати українському населенню автономію. Урядова постанова від 26 вересня 1922 р. про самоврядування Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств декларувала певні права для українців: передбачала створення повноважних українських сеймиків, гарантувала участь в адміністративних структурах, рівноправність церков, мов, відкриття українського університету. Усі ці закони, гарантії, права так і залишилися "на папері", проте вони стали вагомими аргументами під час остаточного вирішення долі західноукраїнських земель Радою послів великих держав.

Митрополит греко-католицької церкви (ГКЦ) А. Шептицький намагався відстояти права західних українців на національно-державне самовизначення в Європі й Америці у своїй трирічній поїздці країнами світу. Польська адміністрація зустріла його вороже й намагалася не пустити до Львова, протримавши під арештом два місяці в Познані. Вважалося, що він дестабілізує суспільно-політичне життя, є непримиренним ворогом відродженої Польщі й сприяє посиленню "українського націоналізму". На початок 1920-х років під керівництвом митрополита А. Шептицького у Галичині діяли 16 єпископів, 128 деканатів, 1907 парафій, де служили 2298 священників [7, с. 171].

Незважаючи на опір українців окупаційній адміністрації, 14 березня 1923 р. Рада послів країн Антанти визнала Східну Галичину частиною Польщі. Польський уряд зобов'язався забезпечити національним меншинам усі права та можливості вільного розвитку та надати автономію, але цих обіцянок так ніколи й не виконав.

Окупація Західної України Польщею загострила польсько-українські відносини, що позначилося на всіх сторонах життя й потребувало розв'язання цього складного питання. У процес активно включилися церковні ієрархи ГКЦ. Так, Станіславський єпископ Г. Хомишин вихід із ситуації бачив через порозуміння між греко-католицьким та римо-католицьким духовенством, яке, на його думку, передається як політикам, так і мирянам. Єпископ вважав, що обом сторонам необхідно піти на деякі поступки. Польській стороні він пропонував припинити друкувати в часописах провокативні та принизливі для українців матеріали, а українським політикам - тимчасово відмовитися від ідеї створення в Східній Галичині суверенної держави.

Пропозиції Г. Хомишина не підтримали митрополит А. Шептицький та Перемишльський єпископ Й. Коциловський, а також значна частина духовенства та вірних. У Станіславському воєводстві з 588 священників єпархії лише 154 були лояльними до влади, 108 - нейтральними, а 200 - ставилися до неї з неприязню. Вітчизняні дослідники історії церкви І. Андрухів, О. Лисенко та І. Пилипів зазначають, що "саме у Станіславському воєводстві, порівняно з іншими, відсоток невдоволених польською владою серед священників був найменшим, а найбільшим - у Львівському воєводстві. Безперечно, що в цьому помітну роль відіграла "стримуюча" політика владки Г. Хомишина, який невпинно шукав шляхів до нормалізації відносин через проведення певних змін у церковно-догматичних устоях та активізації контролю церкви над громадянством краю" [10, с. 159].

У серпні 1925 р. у Львові за ініціативою Г. Хомишина, С. Томашівського, О. Назарука, священників Т. Галуцького і В. Скрутена утворено Українську християнську організацію (УХО), яка стояла на позиції національної демократії, обстоювала автономію Галичини, пропагуючи монархічну концепцію В. Липинського. Головне завдання організації - "виховання нашого народу на релігійно-моральних основах католицької церкви". У 1927 р. УХО налічувала у своїх рядах лише 600 осіб, із них - 381 священник. У рамках організації влітку 1934 р. засновано мережу читалень "Скала", чисельність яких у 1937 р. сягла 289 із кількістю 14,3 тис. членів. Друкованим органом організації став часопис "Нова Зоря", редактором якого працював відомий публіцист і дипломат ЗУНР О. Назарук. УХО, лояльна щодо Польщі, виступала за автономію українських земель і деякий час співпрацювала з Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) [7, с. 174].

ГКЦ підтримала УНДО на виборах до сейму та снату Польщі в 1928 р. та тісно співпрацювала з нею в питаннях, які охоплювали національні, культурні та релігійні права українців. Голова УНДО й Української парламентської репрезентації у сеймі Д. Левицький зібрав факти про передачу на Волині 450 православних церков римо-католицькій курії. У своєму листі до А. Шептицького звертався: "Можливо, що Ваша Ексцелленція будуть могли цю справу пояснити належними чинниками в Ватикані, бо ми уважаємо цю справу, так зі зглядів релігійних як і національних, дуже важною для наших північно-західних земель" [11, с. 291].

Активний громадський діяч краю Д. Левицький узагальнив матеріали про зловживання під час "пацифікації", відвідав митрополита з тим, щоб той особисто звертався до керівників Польської держави в справі припинення брутальних дій. Депутат від УНДО М. Галуцький відгукнувся на заклик митрополита щодо консолідації українських сил у легальній боротьбі проти Польщі й став засновником Українського католицького союзу (УКС). Однак Перемишльський владика Й. Коциловський ніколи публічно не декларував своєї симпатії чи підтримки жодній з українських партій. Натомість намагався позбавити духовне життя українців надмірної політизації.

У ході католицької акції зусиллями А. Шептицького восени 1930 р. засновано ще одну клерикально-консервативну організацію - Українську католицьку народну партію (з 1932 р. - Українська народна обнова). Її головою став І. Волянський, а неофіційно - Г. Хомишин. Партія вимагала національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. Вона не зуміла розгорнути широкої партійної мережі й стати впливовою. 1 січня 1931 р. на противагу Г. Хомишину митрополит А. Шептицький ініціює створення Українського католицького союзу, що мав "дбати за приноровлення принципів християнської етики по всіх ділянках національного життя й підтримувати всебічний розвиток українського народу в християнському розумінні здобуванням для його повноти національних і громадських прав" [7, с. 174-175]. УКС очолив В. Дашкевич, а з 1932 р. - З. Лукавецький. Друкованим органом став тижневик "Мета" з додатком "Христос - наша сила", а також літературно-науковий щомісячник "Дзвони".

Широкомасштабна католицька акція 30-х років ХХ ст. сприяла зміцненню церковних структур, їхнім зв'язкам із найвіддаленішими гірськими парафіями. Поштовхом до акції стала енцикліка Папи Римського Пія XI від 15 травня 1931 р., у якій проголошувалася необхідність перебудови суспільного ладу на християнських засадах. Папа закликів ієрархів і священників активізувати діяльність вірних на захист Вселенської церкви. У проголошеній програмі УКС діяльності організації не обмежувалася справами католицької віри, вона прагнула впливати на всі ділянки національного життя. Проти відразу виступила польська влада в особі партій, товариств і їхніх друкованих органів, а також галицькі комуністи й націоналісти.

ГКЦ непримиренно ставилася до більшовизму, дистанціюючись від тоталітарної ідеології і, насамперед, Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), яка проводила антирелігійну політику. З серпня 1936 р. А. Шептицький у своєму пастирському листі з приводу створення комуністичними угрупованнями Західної України, Польщі та інших країн "Народного фронту" писав: "Хто допомагає комуністам у якій-небудь їх акції, та особливим способом у zorganizуванні т. зв. народного чи людського фронту, той зраджує справу вбогих, терплячих і кривджених у цілому світі. Цю очевидну правду тре-

ба тим сильніше і тим частіше пригадувати цілій українській суспільності, коли більшовики, винищивши голодом Велику Україну, починають нищити убогих, скривджених і терплячих серед нашого безталанного народу по всіх землях у Польщі... Комунисти є безбожниками та в їх програмі нема точки, в якій би вони були щирішими, як у тій одній: у боротьбі проти Бога" [12, с. 20-21].

Ставлення церкви до комуністичних та лівих сил було вкрай негативним. У "Меті" публікувалася інформація про трагічні події Голодомору: "Україна в передсмертних судорогах", "Картина з большевицького пекла", "Биймо у великий дзвін на тривогу!", "Чужа преса про страхіття на Україні і прикордонній полосі", "На фронт допомоги Великій Україні", "Нові автентичні вістки про голодові муки населення України", "Протестуємо проти большевицького терору й виголодження України" тощо. КПЗУ і прокомуністичні сили називали це "наклепницькі нападки на СРСР", "атаки капіталу й фашизму", "прояви релігійного мракобісся" та под.

Стосунки ГКЦ з українським націоналістичним табором розвивалися досить неоднозначно й складно впродовж усього досліджуваного періоду. На початку польського правління в Західній Україні діяльність Української військової організації (УВО) назагал мала підтримку, у ній церква вбачала спадкоємця Української галицької армії (УГА) у боротьбі за незалежність. Батьки багатьох націоналістичних діячів були священиками. Ідеологія Організації українських націоналістів (ОУН), базована на ідеях Д. Донцова, захопила уяву молодого покоління українців, у тому числі й багатьох священиків.

Взаємозв'язок завдань церкви й націоналістичного руху проходив в одній суспільній площині, хоча й ідеологія націоналізму проголошувала - "нація понад усе". Розбіжність з українськими націоналістами полягала в засудженні церквою терористичних актів та відмови "від моральних засад", коли це було необхідно для національної справи. Митрополит А. Шептицький заперечував деякі методи боротьби, які практикувала ОУН - атентати й екси, що суперечили християнському принципу "не убий". Митрополит особисто контактував із членами ОУН за ініціативою останніх. За спогадами Є. Ляховича, Є. Коновалець доручив йому таємно відвідати Західну Україну й зустрітися з найбільш авторитетними діячами з метою інформувати українських політиків про основні завдання й тактику Проводу українських націоналістів. Є. Ляхович двічі зустрічався з А. Шептицьким, а також із В. Мудрим, Д. Палієвим, Д. Донцовим та іншими [13, с. 908-909].

Співпраця ГКЦ із національними політичними силами всіх напрямів, окрім комуністичних, реалізовувалася різноманітними методами й формами. Українська громадськість щорічно відзначала День листопадового чину, День злуки, поминальні процесії на зелені свята, панахиди пам'яті О. Басараб, яка була замучена поляками в приміщенні поліції у Львові в 1924 р. Крім громадсько-політичних акцій, у селах насипалися символічні могили на честь полеглих патріотів і відправлялися біля них молебні. Греко-католицьке духовенство брало активну участь і відправляло богослужіння "за душі полеглих у війні українських героїв", виголошувало агітаційно-вічеві проповіді. За ГКЦ закріпився статус консолідуючої національно-релігійної сили, здатної планомірно відстоювати інтереси української спільноти.

Греко-католицькій церкві належала третина земельних угідь Східної Галичини, про що постійно наголошувала комуністична пропаганда, не пояснюючи при

цьому скільки сиротинців, захоронок, видавництв, семінарій нею утримувалися за кошти з прибутку. Власність ГКЦ оберігав конкордат, який передбачав, що землі й інше майно католицької церкви трьох обрядів - латинської, греко-католицької і вірменської - не можуть бути вилученими з-під її користування без папської згоди. Конкордат регулював обсяги церковних земель. Ним установлювалися мінімальні розміри наділів для священиків - 15-20 га залежно від кадастру ґрунту, 180 га - для капітул, єпископських маєтків, духовних семінарій і монастирів. Частина земель мала бути викуплена державою за встановленою ціною. Митрополит А. Шептицький завбачливо видав розпорядження, щоб ділити парафії: поруч материнської церкви з парафіяльною землею виникала ще церква-філія в іншій місцевості з окремою земельною приналежністю. Єпископ Г. Хомишин, не чекаючи вказівок, провів у Станіславській єпархії широку парцеляцію парафіяльних земель поміж місцевими українськими селянами згідно з нормами польського законодавства [14, с. 431-432].

Тоді як різні політичні сили проголошували у своїх програмах шляхи вирішення "земельного питання", ГКЦ це реалізовувала на практиці. Пропагуючи християнські ідеї та лояльне ставлення до влади, церква підводила під це економічний базис. У 1931 р. духовенство організувало єпископську комісію з надання матеріальної допомоги безробітним і голодуючим, що в умовах глибокої економічної кризи й масового безробіття відіграло, безумовно, позитивну роль. Важливість подібних заходів неможливо переоцінити, ураховуючи масову соціальну апатію й наростання соціального протесту радикальними засобами. Конкордат не надавав греко-католицьким священикам захисту від свавілля державних структур. Їх карали нарівні з "простим хлопством". Причиною могла слугувати як виголошена проповідь, так і написання в довідці рідною мовою прізвиськ парафіян.

У процесі асиміляції українського населення "східних кресів" велика увага Польщею зосереджувалася на планомірному поширенні римо-католицької віри. Мільйонні суми злотих перераховувалися з місцевих і центральних бюджетів на розбудову костелів і проведення різноманітних акцій на допомогу "кресов'якам". У кожному населеному пункті чи присілку, де тільки знаходилося 3-4 родини латинників, негайно будували костілок або капличку та надсилали молодих енергійних ксьондзів. Це робилося в той час, коли соціальні проблеми українського селянства, пов'язані з масовим безробіттям та малоземеллям, не вирішувалися з року в рік. Зерна ненависті і взаємної недовіри, посіяні в міжвоєнну добу, сприяли виникненню трагічних конфліктів між слов'янськими народами в ході подальшого розгортання Другої світової війни.

У духовній площині велася постійна боротьба за віруючих тих чи інших конфесій. Конфесійні й національні параметри досить часто не збігалися. У регіоні існували численні групи поляків греко-католиків, римо-католиків не поляків, німців-католиків, латинників (римо-католиків українців), поляків-юдеїв та ін. Більшість населення повітів Східної Галичини становили українці греко-католики, Волині - православні українці. "Вирвати" з греко-католицизму і православ'я та "навернути" на римо-католицький обряд вважалося першочерговим завданням польських ксьондзів і представників влади. Певні результати в реполонізації до польськості мали місце, однак над сільським населенням тяжіла думка односельців і громади. У містечках поляки і євреї мали значно сильніші позиції й більшу кількість культових споруд. Польський уряд постійно використовував

польську меншину регіону проти корінного українсько-го народу, євреїв, для поширення шовіністичних настроїв, розпалювання ворожнечі та національної нетерпимості.

У 1925 р. у Волинському, Поліському, Віленському та Люблінському воєводствах було розпочато заснування парафій ГКЦ. Ця акція не принесла вагомих результатів. Наприкінці міжвоєнного періоду на території згаданих воєводств було створено близько 35 парафій ГКЦ, які отримали назву візантійсько-слов'янських (13 заснували на Волині). Адміністративно парафії підпорядковувалися місцевим римо-католицьким єпископам, але в 1930 р. Ватикан призначив для них єпископом-візитатором - українця М. Чарнецького [14].

У зв'язку з тим, що Волинь тривалий час була під владою Росії, на початок ХХ ст. тут укорінилося православ'я. З одного боку, проведена русифікація, а з іншого - колонізація в нових історичних умовах змусили українських діячів і православних віруючих підняти гасло українізації православної церкви. Під тиском народних мас Священний синод Автокефальної православної церкви Польщі прийняв у 1924 р. рішення про часткове запровадження української мови в діяльність церкви. У богослужінні дозволили вживати українську мову, читати нею Святе писмо, виголошувати проповіді. Однак у житті ця ухвала впроваджувалася повільно, часто ігнорувалася самими священослужителями на місцях. Повітові протоієреї, священники за малим винятком були особами москвофільської орієнтації. Справа полягала в "розмосковленні" православної церкви й призначенні українців не лише за походженням, але й за культурою та світоглядними позиціями, відданих своєму народу.

З метою розмежування українських етнічних територій і зменшення національно-культурного впливу Галичини на Волинь адміністративними заходами відбувалося витворення так званого "сокальського кордону". Наголос робився на посилення ізоляції "російських українців" Волині від націоналістичних впливів "австрійських українців" Галичини. Складовою офіційної доктрини виступала польська модель католицизму і політика "передмур'я". Суть її полягала в тому, що тільки польське християнство вважалося форпостом проти нехристиянського світу. Умовна межа проводилася вздовж лінії контакту католицизму й православ'я. Зміцнення "християнського муру" на східних кресах на практиці означало насильницьке навернення українського населення до католицизму (римо-католицької церкви). У попередніх століттях воно відбувалося за допомогою тактики "вогню й меча", що й слугувало однією з причин козацько-селянських повстань.

У березні 1934 р. у Варшаві під головуванням митрополита Діонісія відбулася сесія Святого синоду, який призначив архієпископа Гродненського Олексія правлячим єпископом Волинської єпархії з титулом архієпископа Волинського і Кременецького. Відновлення Волинської кафедри пройшло не без боротьби й стало наслідком постійних домагань православних віруючих. Найвищого піднесення ці акції досягли 10 вересня 1933 р. під час маніфестації віруючих у Почаєві, яка стала протестом проти російських впливів у церкві. Унаслідок рішучих дій з українізації православної церкви зростала кількість православних храмів, у яких богослужіння проводилося українською мовою. Почаєвські події знайшли широкий резонанс серед спільноти держави, призвели до конкретних кроків. У жовтні 1934 р. влада видала циркуляр про впровадження української мови як офіційної в православному волинському краї. Унаслідок рішучих дій з українізації православної церк-

ви зростала кількість храмів, у яких богослужіння проводилося рідною мовою.

Із літа 1930 р. у польському політичному житті все більшу роль починали відігравати військові, "широким фронтом" повівся наступ на права українців. На Волині це реалізовувалося в ідеї "ревіндикації душ", тобто в насильницькому наверненні в лоно римо-католицизму, особливо в прикордонних повітах. Наступ на православну церкву посилювався після переведення в 1938 р. воєводи Г. Юзевського в Лодзь.

Символом нового курсу польської влади стала політика руйнації православних церков і навернення православних віруючих у "нові католики" на Волині та Холмсько-Підляській землі. Події, що відбулися в 1938 р., неможливо розглядати без урахування загального становища православ'я у відродженій Польській державі. Вони були не результатом фундаментальної зміни внутрішньої політики держави чи незапланованою дією, а найбільш брутальною й відкритою реалізацією концепцій, вписаних у принципи політики Другої Речі Посполитої щодо православної церкви та українського населення. Від самого початку міжвоєнного періоду польська державна влада прийняла два основних напрямки політики щодо православної церкви, зрештою, як і греко-католицької (однак, права останньої убезпечував конкордат). З одного боку, вони прагнули максимально обмежити її власність і вплив. Проявом цього було позбавлення церкви майна (храмів), а також адміністративне обмеження кількості парафій. З іншого боку, держава робила кроки в напрямку впорядкування становища та організації православної церкви щодо нових обставин, залишаючи її залежною від держави.

Особливо різкою була політика держави щодо православної церкви на території Холмщини та Південно-Підляшшя, які в міжвоєнний період входили до складу Люблінського воєводства. Влада була свідомою, що православ'я є одним з найважливіших елементів почуття окремішності місцевого українського населення. Політика щодо православ'я спиралася на принципи, сформульовані люблінським воєводою С. Москалевським на III з'їзді старостів (1921 р.), "по Буг край є суто польським". Кількома роками пізніше у виготовленому Міністерством віросповідань і громадської освіти документі під назвою "Деякі директиви політики МВГО щодо віросповідань та національностей" від 5 лютого 1924 р. стверджувалося: "У Люблінському воєвідстві... слід прагнути колонізації православ'я або витіснення його за рахунок римо-католицької церкви" [15, с. 12]. У 1927 р. визнана державою структура православної церкви була на цій території така: 47 парафій, 3 філії, 1 монастир. У 1924 р. митрополит Діонісій домагався від влади дозволу на існування на Холмщині та Південному Підляшші щонайменше 92 парафій, 17 філіалів та 2 монастирів, "щоб задовольнити духовні потреби населення" [15, с. 14].

Православна церква в місцях скупчення православного населення, там де влада не давала дозволу на відкриття парафій або штатного філіалу, створювала позаштатні структури. Ці церковні спільноти не могли вести метрикальних книг та не отримували субсидій від держави. У таких ситуаціях населення зобов'язувалося повністю утримувати священика. Позаштатні церковні структури не визнавалися державою, а адміністративна влада часто виступала проти них, усуваючи священиків. За даними воєводського уряду в Любліні, до кінця 1930 р. римо-католицька церква перейняла у східних повітах 144 православні храми. Із них 12 - на основі розпоряджень австро-угорської та німецької окупаційної влади, 10 - на основі рішень польської державної

влади і 122 "в результаті стихійної ревідикації, здійсненої римо-католицьким населенням або духовенством" [15, s. 20]. Висвячення на римо-католицькі костели, руйнування православних церков, закриття "зайвих" храмів виступали складовими державної політики.

Моментом найбільш радикальних дій, скерованих проти православної церкви та українського населення, був 1938 р. Полонізаційно-ревідикаційні акції реалізовувалися в кількох напрямках. "Повернення до віросповідань своїх батьків" відбувалося в окремих повітах через призначених керівників, котрим стали офіцери з дислокованих там військових формувань. Вони організовували "теренові групи", які виступали виконавчими органами. Координаційний комітет включав у свою діяльність польські громадські організації, зокрема, Товариство розвитку східних земель. Комітет інспірував заяву польських організацій у різних питаннях (наприклад, полонізації православія, зміни назв місцевостей, домагання усунення "зайвих" церков), що мало створювати враження ініціативи знизу. Усе розпочалося в період Великоднього посту із закриття позаштатних і діючих неофіційно храмів. Траплялися випадки підпалень церков. Боївки польської молоді вибивали вікна, знищували огорожі тощо. Рішуче усувалися священики, які не були офіційно зареєстровані державою. За участю війська і керівників державної адміністрації організовувалися офіційні урочистості переходу православних на римо-католицьку віру. Як підкреслює визначна польська дослідниця М. Папежинська-Турек: "У ході руйнування не дотримано жодних принципів чи директив. Руйнувалося все, що здавалося владі зайвим, залишаючи православній церкві лише абсолютний мінімум" [15, s. 40].

У результаті цієї політики з 389 православних церков у 1914 р. на кінець міжвоєнної доби залишилося 51. При цьому близько 200 православних церков було знищено, а 150 передано римо-католикам [16, с. 190]. "Ревідикацію" українського населення Волині, а також Холмщини й Підляшшя проводили польські війська і, як під час "пацифікації", відбувалося масове свавілля. Православне населення почувалося безпорадним щодо подій, свідком яких було. Як правило, опродовж кількох місяців його залякували. Під час руйнування церкви православне населення збиралося довкола і з жахом, ридаючи чи мовчки, спостерігало за його руйнуванням. Відомий польський історик В. Побуг-Маліновський писав: "Неполське населення, яке захищало доступ до храмів, розганяли прикладами, без смертних випадків, але з потоками крові" [15, s. 46]. Осіб, котрі відкрито противилися таким діям влади, заарештовували, а згодом судили або карали штрафом.

Залучення до проведення руйнації православних храмів війська, поліції, римо-католицького духовенства і місцевого польського населення сприяло поширенню ворожнечі й ненависті "на всіх поляків" і "їхню державу". Акції відплати не змусили себе довго чекати, про що свідчили подальші події періоду Другої світової війни ("Волинська трагедія" та ін.).

Висновки

1. В умовах національного, політичного та економічного гноблення українського населення польською владою церква була реальною силою, яка сприяла збереженню української національної ідентичності, української мови та традицій. Неабиякий вплив на політичні процеси мали ієрархи греко-католицької і православної церков та місцеві парохі. У міжвоєнний період церква відігравала на західноукраїнських землях надзвичайно важливу суспільну місію. Вона виступала консо-

лідуючою українську спільноту силою, яка поєднувала всі соціальні верстви населення. Церква була посередником між польською адміністрацією та українською громадою, беручи на себе пошуки компромісних рішень у найважчих історичних ситуаціях.

2. У міжвоєнний період церква продовжувала нести статус незалежної духовно-моральної та суспільно-політичної сили, котра була тісно пов'язана з національно-визвольним рухом українства. У релігійній сфері вона відстоювала цінності християнства через проблеми української спільноти, на що претендували інші церковні конфесії. У політичній сфері - сприяла утвердженню самоідентифікації західних українців - перетворенню в політично зорганізовану спільноту. ГКЦ чітко виробила свою мету й активно відстоювала її у владних структурах та перед опозиційними організаціями. Її позиція щодо національно-визвольного руху виражалася у створенні власних дієвих громадсько-політичних інституцій та активній участі в різноманітних заходах. З одного боку, це несприйняття комуністичних ідей, з іншого - заперечення тактики боротьби українських націоналістів. Греко-католицька і православна церкви офіційно дистанціювалися від політичної діяльності, виробили власну стратегію й тактику щодо різних суспільно-політичних течій. Вони залишалися основним стабілізуючим та об'єднуючим чинником політичної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвцев Л. М. Польша: утвердження незалежної держави 1918-1926 / Л. М. Алексієвцев. - Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. - 448 с.
2. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. Єгрешій. - Івано-Франківськ, 2003. - 20 с.
3. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939) / М. Кугутяк. - Івано-Франківськ, 1993. - 200 с.
4. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1919-1929) / М. Кугутяк. - Т. I. - Київ - Івано-Франківськ : Плай, 2002. - 536 с.
5. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918-1923 рр. / О. Красівський. - Львів, 1996. - 84 с.
6. Литвин М. Західні землі України / М. Литвин, О. Луцький, К. Науменко. - Львів, 1999. - 152 с.
7. Марчук В. В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. / В. В. Марчук. - Івано-Франківськ : Плай, 2004. - 464 с.
8. Малярчук О. Аграрна політика II Речі Посполитої і український націоналізм / О. Малярчук, Н. Коростіль // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. - Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. - С. 321-331.
9. Світич. Часопис Калущини / [ред. кол. М. Коломиєць, Б. Яневич, О. Тебешевська, І. Ткачик, О. Малярчук, У. Панько]. - Ч. 1. - 2012. - 136 с.
10. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. - Надвірна : ЗАТ "Надвірнянська друкарня", 2010. - 500 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність : документи і матеріали (1899-1944). - Т. 1 : Церква і Церковна єдність. - Львів : Свічадо, 1995. - 524 с.
12. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і Радянська держава (1939-1950) / Б. Боцюрків ; [пер. з англ. Н. Кочан]. - Львів : Вид-во УКУ, 2005. - 268 с.
13. Ляхович Є. Діяльність ОУН в Лондоні в 1933-1935 ро-

ках / Є. Ляхович // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 908-909.

14. Історія релігії в Україні : [в 10 т.] / [за ред. П. Яроцького]. - К. : Світ знань, 2001. - Т. 4. Католицизм. - 598 с.

15. Kuprianowicz G. Akcja burzenia cerkwi prawosławnych

na Chełmzczyźnie i Południowym Podlasiu / G. Kuprianowicz. - Chelm, 2008. - 120 s.

16. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. - К. : Генеза, 2000. - 360 с.

Гусак Руслан,

кандидат исторических наук, г. Ивано-Франковск

ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ И ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (1919-1939 гг.)

В статье охарактеризована деятельность определяющих институтов Западной Украины межвоенного периода - греко-католической и православной церквей, которые наряду с влиятельными политическими партиями и товариществами заметно повлияли на функционирование тогдашнего сообщества, выступали защитниками "украинских интересов", священники принимали активное участие в общественной жизни и были наиболее прогрессивными и образованными представителями народа.

Ключевые слова: церковь; католики; Восточная Галиция; православные; Западная Волинь; Польское государство; партии; идеология.

Husak Ruslan,

candidate of historical sciences, Ivano-Frankivsk

GREEK CATHOLIC AND ORTHODOX CHURCHES IN SOCIAL AND POLITICAL LIFE OF WESTERN UKRAINE (1919-1939)

The topicality of the research of society and church interaction in the last century has been invoked due to several factors. The establishment of civilized relations between the church and authority contributes to the democratization of society, constructive dialogue and cooperation. The real need to overcome certain interconfessional estrangement (Catholic - Orthodox, "Westerners" - "Easterners") promotes the development of civil society principles.

In studying these problems superiority naturally belongs to the West Ukrainian researchers. They are L. Aleksiiyevets, A. Yehreshiy, M. Kuhutiak, A. Krasivskyi, M. Lytvyn, A. Lutskyi, K. Naumenko, V. Marchuk, N. Korostil and O. Malyarchuk and many other native scholars. Public, political, cultural, educational, social, economic and religious revival of the Western Ukrainian people is comprehensively covered in their works based on wide range of sources. The special attention should be given to a new cultural and educational periodical "Svitych" in Precarpathian region. The first copy of it was published in late 2012. The founders and promoters of the issue were historians M. Kolomyiets, B. Yanevych, O. Malyarchuk and O. Tebeshevska, I. Tkachyk, U. Panio and others. "Svitych" means light and truth.

In terms of national, political and economic oppression of the Ukrainian population by Polish government the church was a real force to preserve Ukrainian national identity, the Ukrainian language and traditions. The considerable influence on political processes was made by hierarchs of the Greek Catholic and Orthodox churches and local pastors.

In the interwar period, the church played a crucial social role in the Western Ukrainian region. It was a consolidated Ukrainian community force that combined all social strata of the Ukrainian population. The church was the mediator between the Polish administration and Ukrainian community, undertaking the task to search for compromise solutions in the most difficult historical situations.

In the interwar period the Greek Catholic Church continued to bear the status of an independent religious, moral, social and political force which was closely associated with the national liberation movement of the Ukrainians. In religious sphere it vindicated the values of Christianity by solving the problems of the Ukrainian community for what other religious denominations claimed. In political sphere it has contributed to strengthening the western Ukrainians' identity, becoming a politically-organized community. GCC (Greek Catholic Church) has formulated its clear purpose and actively defended it in the government and against opposition organizations. Its view on the national liberation movement was manifested in creating its own effective social and political institutions and active participation in various events. On the one hand it is the objection to Communism ideas, on the other hand it is the deprecation of Ukrainian nationalists defense tactics.

An important role in national education of the Western Ukrainians was made by church. Clergy organized schools, mutual aid institutions, published books, theological and secular literature, was engaged in public affairs, acted as a unifying center of the progressive nation forces. In every population centre the church tried to create parish reading rooms with a variety of clubs: anti-nicotine, anti-alcohol, sports, commercial, theatrical ones.

The Greek Catholic and the Orthodox churches formally dissociated themselves from political activity, developed their own strategy and tactics for the various social and political movements. They were key factors in stabilizing and unifying political situation. The closest ties were with the national democratic camp which was embodied in the UNDA and VUO.

Key words: Church; Catholic; Eastern Galicia; Orthodox; Western Volyn; Polish State; parties; ideology.

REFERENCES

1. Aleksieievets L. M. (2006), Poland: establishing an independent state. 1918-1926, Ternopil, 448 p. (ukr).
2. Yehreshii O. (2003), *Socio-political and culturally educational activity of bishop Hryhorii Khomyshyn*, Abstract of thesis for the degree of candidate in historical sciences in specialty 07.00.01 «History of Ukraine», Ivano-Frankivsk, 20 p. (ukr).
3. Kuhutiak M. (1993), Halychyna: history pages. A glimpse of social and political movement (XIX century - 1939), Ivano-Frankivsk, 200 p. (ukr).
4. Kuhutiak M. (2002), The history of Ukrainian nationalist democracy (1918-1929), Plai, Kyiv - Ivano-Frankivsk, Vol. 1, 536 p. (ukr).
5. Krasivskiy O. (1996), For Ukrainian state and church. Public, social and political activity of metropolitan A. Sheptytskyi in 1918-1923, Lviv, 84 p. (ukr).
6. Lytvyn M., Lutskyi O., Naumenko K. (1999), Western Regions of Ukraine, Lviv, 152 p. (ukr).
7. Marchuk V. (2004), Church, spirituality, nation. The Ukrainian Greek Catholic Church in Ukraine's social life in the XX century, Plai, Ivano-Frankivsk, 464 p. (ukr).
8. Maliarchuk O., Korostil N. (2007), The agrarian policy of Rzech Pospolita II and Ukrainian nationalism, *Assessing Ukrainian society values and Ukrainian nationalism prospects*, Ivano-Frankivsk, pp. 321-331 (ukr).
9. Kolomyiets M., Yanevych B., Tebeshevska O., Tkachyk I., Maliarchuk O., U. Panio, (editors.) (2012), Svitych. Journal of Kalush region, Part 1, 136 p. (ukr).
10. Andrukhiv I., Lysenko O., Pylypiv I. (2010), Stanislav (Ivano-Frankivsk) province of Ukrainian Greek Catholic Church in the light of the ages: historical and religious aspects, *Nadvirna*, 500 p. (ukr).
11. Metropolitan Andriy Sheptytskyi: life and work. Documents and Materials. 1899-1944 (1995), Vol 1. *Church and church unity*, Lviv, 524 p. (ukr).
12. Botsiurkiv B. (2005), Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939-1950), Publishing House of Ukrainian Catholic University, Lviv, 268 p. (ukr).
13. Liakhovych Ye. (1974), The activity of OUN in London in 1933-1935, *Yevhen Konovalets and his age*, Munich, pp. 908-909 (ukr).
14. Yarotskyi P., ed. (2001), History of religion in Ukraine, Volume 4. *Catholicism*, Kyiv, 598 p. (ukr).
15. Kuprianowicz G. (2008), Akcja burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmzczyźnie i Południowym Podlasiu, Chelm, 120 s. (pol.).
16. Hrytsak Ya. (2000), Essay on the History of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation in the nineteenth and twentieth centuries, Henesa, Kyiv, 360 p. (ukr).

© Гусак Руслан

Надійшла до редакції 08.05.2014

УДК 930.25(477.61):334.754 "190/191"

ЗАБУДКОВА ОЛЬГА,

аспірант кафедри історії України

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ПРОМИСЛОВИХ СИНДИКАТІВ ПОЧАТКУ ХХ ст. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті поданий аналіз документів Державного архіву Луганської області, які ілюструють діяльність синдикатів "Продамет", "Продвугілля", "Трубопродаж", "Продвагон" і "Продпаровоз" на початку ХХ ст. Встановлено, що переважна більшість джерел мають діловодний характер, запропоновано їх умовний поділ на чотири групи. Надано характеристику найбільш цікавим документам у кожній групі. Показано значення документальних матеріалів архіву як важливої частини джерельної бази з досліджуваної теми.

Ключові слова: документи; синдикат; Державний архів Луганської області; "Продамет"; "Продвугілля"; "Трубопродаж"; "Продвагон"; "Продпаровоз".

Постановка проблеми та стан її вивчення. Українські губернії Російської імперії на початку ХХ ст. були одним із найрозвинутіших в економічному сенсі регіонів країни. У першу чергу, це стосувалося підприємств важкої промисловості, значна частина яких на той час контролювалися збутовими монополістичними об'єднаннями у вигляді картелів і синдикатів. Перші спроби їх створення було здійснено ще наприкінці ХІХ ст., однак широкого розповсюдження цей процес набув

лише після кризи 1900-1903 рр. Напередодні Першої світової війни картелі та синдикати існували майже в кожній галузі промисловості імперії.

Вивчення історії монополістичних союзів пов'язане з певними труднощами, оскільки більшість архівів цих організацій не збереглися до нашого часу. Частина з них було знищено або вивезено представниками синдикатів ще за часів їх існування, а також протягом революційних подій. Після націоналізації промисловості